

Андрій Оленич,

молодший науковий співробітник
Інституту археології Національ-
ної академії наук України,
молодший сержант 251 Об ТрО

Olenycha@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0959-1623>

¹ Стефанія Демчук, «Історик та його аудиторія: наука, наукопоп і нонфікшн», historians.in.ua.

ЦЕРКВА СПАСА НА БЕРЕСТОВІ. ІСТОРІЯ ОДНОГО ВІДКРИТТЯ

Тараненко, С., упоряд. *Церква Спаса на Берестові. Історія одного відкриття*. Київ: Мистецтво, 2021.

Від 2014 року в українському книжковому світі суттєво побільшав сегмент науково-популярної літератури, зокрема історичної. Втім, цей сплеск майже не торкнувся археології: дослідники й дослідниці цієї сфери медійно не такі помітні, текстів у жанрі нонфікшн дуже мало. А дискусії щодо (не)потрібності українських популярно-історичних текстів проходять повз фахову археологічну аудиторію¹.

Тому вихід «Церква Спаса на Берестові. Історія одного відкриття» за редакцією Сергія Тараненка є безперечно подією в житті української археологічної спільноти.

Археологія сучасної України вийшла з тіні суто радянської елітарної науки, не зрозумілої широкому загалу. Тепер вона цікава для широких суспільних мас, і романтичний ореол радянських археологів, які проводять розкопки влітку біля моря, доповнюється різноманітними заходами, присвяченими методам та історії української археології. Історії про науку, її розвиток, методи, хиби та досягнення — ось те, що виходить на передній план.

Згадаємо одну історію досліджень майже сторічної давнини, якій присвячено роман Джона Петсона «Розкопки». Ідеться про надзвичайно важливу знахідку англійської археології

© Андрій Оленич, 2022

напередодні Другої світової війни — розкопки кургану Саттон Ху. Цей курган належав представникові англо-саксонської знаті й докорінно змінив уявлення тогочасних британців про «темні часи» в історії їхньої країни. Унікальним був і час дослідження цієї пам'ятки, адже починалась Друга світова, одна з найстрашніших війн в історії людства. Не менш цікавими, ніж знахідки в кургані, були події, пов'язані з дослідженням і постатями, які його проводили. Наприклад, «велосипедний дослідник», археолог-любитель Бейзіл Браун хоч і не мав профільної освіти, однак вирізнявся високими професійними якостями і зробив значний внесок у розвиток археології. Сьогодні ім'я цього дослідника повернули з незаслуженого забуття, а його праця стала надзвичайно цікавим сюжетом для книжки та серіалу.

Говорячи про книжку «Церква Спаса на Берестові. Історія одного відкриття», треба одразу наголосити на подібності контексту цієї історії. Саму працю безумовно має бути віднесено до робіт науково-популярних, але зроблена вона дуже незвично для подібної літератури. Контекст цього видання відповідає загальноєвропейським тенденціям до дослідження досліджень, історій історії.

Дослідження церкви Спаса на Берестові є не менш цікавими, ніж англійського кургану Саттон Ху. Довгий час храм перебував немов у тіні інших кам'яних церков Києва, не особливо виділяючись на їхньому фоні. Дотепер точно не встановлено точну дату його будівництва, приблизна — кінець XIX ст. Пам'ятку було перебудовано у середині XVII ст., а загалом товстий шар різноманітних «покрощень» вкрив її фасад і розпис за кілька століть. На початку XIX ст. висловлювали думку, що храм почали будувати в часи князя Володимира Великого. Зрештою розпочалася складна й заплутана історія археологічних досліджень. У неї і має змогу зануритись читач.

Текст сконструйовано так, щоб читач відчував себе дослідником, який працює з архівними матеріалами: окрім основної історії, йому на очі потрапляють все нові й нові картки з іменами, подіями, місцями, а також фотографії, плани, малюнки. Значною мірою такий прийом є виправданий, оскільки книжка складається з кількох інформаційних блоків: історії храму, кількох історій досліджень храму (1914, 1989, 2018 рр.), вивчення церковного кладовища та прилеглого подвір'я. Серед них особливу увагу привертають одні з перших ґрунтовних досліджень, під час яких було відкрито давньоруські фундаменти храму, з'ясовано його початкове планування (до перебудови) та здійснено першу спробу точного датування.

Одним із героїв книжки є Петро Покришкін, член імператорської археологічної комісії, який опікувався реставрацією храму на початку XIX ст. У розпопках брав участь його учень Леонід Кірілов. Історія цих людей розгорталася в буремний час, чим вона надзвичайно подібна до історії англійця Бейзіла Брауна. Перша світова війна докорінно змінила долі

дослідників. Ймовірно, саме тому матеріали цих досліджень довгий час залишалися не дуже відомими ні широкому загалу, ні навіть багатьом науковцям. Звіт про роботи так і не було написано, однак збереглися фотографії й велика кількість архівних документів.

Наступних серйозних робіт довелося чекати довго. У 1989–1990 рр. провели чергову реставрацію храму, археологічні дослідження церкви й великого кладовища навколо неї. Ці роботи пізньорадянського часу досить відомі в українській археологічній науці. Тоді вперше вдалося систематизувати дані, велику кількість інформації. Було досліджено і побутовий матеріал, пов'язаний із функціонуванням на цій ділянці житлових і господарських комплексів XVII ст. Історичний контекст цих розкопок був вже зовсім іншим, і зібрані матеріали широко використовували для подальшого вивчення історії храму. Чого не можна сказати про роботи Покришкіна та Кірілова.

Останні розкопки відбулись нещодавно, це також були рятівні роботи перед масштабною реставрацією 2018–2019 рр. Було зібрано велику кількість нових даних про комплекс храму, зокрема уточнено дату його спорудження, досліджено церковне кладовище й ділянку, на якій збудовано будівлю. Найбільш раннім археологічним матеріалом на ділянці виявились нашарування доби раннього заліза, що є надзвичайно актуальним і без перебільшення важливим науковим відкриттям.

Чому так? Доволі довго науковці не могли отримати відповідь на питання щодо часу заселення та існування літописного Берестово. Як ми пам'ятаємо, Літопис Руський красномовно описує резиденцію Володимира Великого, згадуючи кількість князівських наложниць. Зараз ми можемо доволі впевнено сказати, що цей сюжет потрапив до літопису із «житійної» літератури й мав на меті загострити увагу на зміні особистісних якостей людини після прийняття християнства. Однак історія про особисте життя князя в одній із резиденцій і варті довіри свідчення про час появи життя на цьому місці — трохи різні речі.

Будь-які сучасні дослідження неможливі без міцного опертя на широкі плечі попередників, дослідників, першопрохідців. Тих, чия праця і доля міцно сплелись з історією пам'яток, до вивчення і збереження яких їм довелося докластись. Тому надзвичайно важливим є не тільки робити нові відкриття, а й повертати з небуття імена тих, хто надзвичайно самовіддано вивчав їх раніше. А надто якщо їхня праця припадала на тяжкі часи епохи воєн і революцій. Зрештою, і теперішній час через багато років теж асоціюватиметься з війнами і революціями, в горнілі яких викристалізовується сучасна українська культура, а в ній надзвичайно важливе місце посідають пам'ятки княжих часів.

